

ДРУГИЯТ ДО МЕН (ЕТНОГРАФИЯ НА СМЕСЕНИТЕ БРАКОВЕ)

Ася Асенова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Title: The Other Beside Me (Ethnography of the Mixed Marriages).

Abstract: Here are analyzed the oral stories included in the collection „The mixed marriages – a model of ethnic and religious tolerance (autobiography and analyzes). A. Pashova, Sofia, 2004. The autobiographical tales contain one problematic point – mixed marriage that does not enter within the framework of the traditional standards and representations, especially when one of the members is of origin Tzigane. The interest is directed towards the following questions: How the difference is perceived by the husband / the wife, the family, the society, the children? Do protective, compensatory mechanisms appear in favour of such types of marriages? How the topic of the difference is introduced into the tale and how is it told thereafter in the tale? How do they live themselves and how do they present the interlocutors? and similar. The answer given to these questions is provided after the detailed linguistic analysis of five concrete interviews.

Използваните автобиографични разкази са включени в сборника „Смесените бракове – модел за етническа и религиозна толерантност“ ([Пашова 2004](#)) и съдържат проблемен пункт *смесен брак*, който не се вписва в традиционните норми и представи, особено когато единият член е от ромски произход. Анализираните интервюта са пет на брой – две на мъже от ромски произход (Янко и Исай) и три на жени: помакиня (Гюлфие), българка (Нина) и ромка (Донка). При този тип интервюта изпъкват доста проблематични пунктове: как се възприема различният от съпруга/та, от семейството, от обществото, от децата; явяват ли се защитни, компенсаторни механизми в подкрепа на подобен тип брак; как бива въведена темата за различието и как бива обговаряна по-нататък в разказа; как се изживяват говорещите. Именно тези проблеми предизвикват интерес и са обект на лингвистичен анализ.

Представата за другия до мен

В тази група се включват интервюта на помакиня (Гюлфие) и българка (Нина), сключили брак с роми. Същественният разказ на Гюлфие започва с детството, представено като тежко и свързано с много лишения, работа и бедност. Неопределените изказвания (неопределени и обобщителни местоимения, изразът “който те извика”) биват засилени до крайност чрез последвалия израз “Циганин да те извика, ще вървиш, ти си подчинен, щото няма откъде.” Не само “който и да е”, а дори и циганин да те извика, пак е трябвало да се работи. Крайната точка е именно присъствието на думата *циганин*.

Като естествено продължение започва разказ за личния живот на Гюлфие и за брака ѝ с ром: “И тогава циганчето се запозна с мене.” Интересното е, че формата, с която за пръв път става ясно за някакви лични взаимоотношения, е определена – *циганчето*. През целия разказ за него присъства единствено тази форма на определяне – *циганче(то)*. Липсва име и каквото и да било друго назоваване. След като отбелязва тяхното запознаване, Гюлфие веднага започва да обсъжда обстоятелствата около връзката между нея и циганчето.

Нагласата на Гюлфие е определено отрицателна: “Аз не исках, ама циганчето ма аресало и след туй я се чудих какво да направим, какво да правим; не искам циганче, ама... па си беше оперен много! Оперено циганче! И той ме не пуца, и аз какво да правим, и нашите, нали много парчета деца, на тях не им прави впечатление, че такова... я съм помакиня, а той циганче.” Този цитат е изключително показателен за отношението на разказващата към този брак и по-скоро към обстоятелството, че съпругът ѝ е ром. Освен във второто изречение („Аз съм на 60 години”) едва сега се появява първолична форма, с което се набляга именно върху собственото нежелание за подобен брак: “Аз не исках.” Това е и първото изречение, с което започва същностният разказ за връзката ѝ. В целия абзац е засилено присъствието на аз-форми, на глаголи в 1 л. ед. ч. и на местоимения – *аз не исках, я се чудих, не искам, ме не пуца, аз какво да правим, я съм помакиня*. Всички същностни характеристики и състояния в този момент са предадени в първолични форми – нежеланието, колебанието, заявено по много и различни начини, неговото настояване и фактът, че тя е помакиня. Това са основните чувства, изразени от говорещата в този момент от разказа. За да обобщи ситуацията, следва изказването: “Малко беше срамно,

ама главата сложиш ли си в торбата. И така е – върви.” Най-напред Гюлфие определя ситуацията като срамна и веднага след това преминава към обобщителни изречения. Освен това се включва част от пословицата, която е по-силен опит за генерализация. Последното изречение отбелязва края на проблематизирането на тази тема чрез показателното местоимение *така е*.

По-нататък изложението става съвсем накъсано, появяват се много паузи, изреченията са недовършени, словоредът е разменен: “И оттук – при него, айде, колко време, бая години карахме. Добре че деца нямахме де! Нали викат – “циганска любов”, и така...” Разказът отново завършва с позоваване на мнението на хората, а заключителното *и така* показва, че подробно навлизане в темата няма да има.

Следва съвсем сбито изказване за ситуацията след сватбата. Самата говореща обаче не го определя като друг период: “Циганинът, циганинът, тогава аз като го видях какво прави тоя циганин, шурка ме, бие ме, на мене скандали прави, всичко и аз стоях, стоях и помислих – живот нема с него. Добре че деца не стигнах с него, ако бех стигнала деца, много беше лошо – цигански деца.” Посочените езикови маркери се включват отново, наслагвайки се именно в този откъс. Същностните моменти са предадени чрез глаголи, които или са последователно поднесени, или се повтарят. Отношението между двамата са сведени единствено до предаване на действията чрез натрупване на глаголи, които и тук са в сегашно време. В момента, в който Гюлфие насочва разказа към себе си и изказва своето отношение, сегашното време бива подменено с минали времена – *стоях, помислих, стигнах*.

Отрицателната нагласа и отрицателното отношение към циганите изобщо са очевидни през целия разказ: така както започва темата за циганите („циганин да те извика, ще вървиш”), минавайки през личните отношения на говорещата с *циганин* (многократно повторено и незаменено с друго определение освен три местоимения), така и завършва чрез израза *цигански деца*. По този начин завършва разказът на Гюлфие за първия ѝ брак. Именно тази част от целия разказ е най-кратката, най-сбито поднесената, но и най-изразително изказаната.

И детството, и бракът на Гюлфие са обвързани с роми и вероятно това е причината веднага след накратко представената тежка картина на детството да последва и разказът за

брака, т.е. вероятно връзката между двата епизода диктува тази последователност. Но ако по-нататък в разказа си Гюлфие отново се връща на темата за детството, темата за брака с *циганин* вече изобщо не се споменава. Съвсем лаконичното ѝ представяне, придружено от включване (именно при тази тема) на различни разговорни маркери, съвсем ясно показва, че тя не е особено приятна за говорещата. Всички езикови елементи ясно демонстрират нейното нежелание за навлизане в подробности. А сегашните глаголни форми недвусмислено са сигнал за напрежението, което тя изпитва и в настоящия момент, говорейки за тази не толкова светла част от своя живот.

Навлизайки в темата за следващия си брак, Гюлфие прави логическа връзка, изтъквайки страха и колебанието си, породени от миналите преживявания. Именно в тази част тя споделя отношението на майка си към евентуален бъдещ брак с помак: “А пък майка ми вика, че как ще те бие бе, той си е помак, от нашата вяра си е, няма да те бие... Ами виж циганчето как. Абе циганче, помак, има голяма разлика, що се притесняваш...” Съвсем ясно и твърде очевидно изтъква както отрицателното отношение, така и тоталната междуетносна диференциация.

Разказът на Нина, българка, омъжена за ром, е доста различен от анализирания по-горе. Ако в първото интервю нагласата е явно отрицателна и силно експлицирана, тук тази негативна нагласа липсва. За сметка на това обаче се явяват компенсаторни елементи като защита на личния ѝ избор. Целият разказ е доста стегнат, липсват подробности. Информацията, която се дава, е конкретна, поднесена е без излишно многословие, но в същността си е твърде фактична. Предават се само събитията. Вниманието не се задържа върху определена тема, липсват повторения и многократно обговаряне на вече поставяни теми. В съзвучие с точността на предаване на информацията и изреченията в по-голямата си част са кратки.

След лаконичната информация за образователния период Нина дава кратка и точна информация за брака си. От всички анализирани интервюта това е единственото, в което годината и мястото на сватбата са фиксирани с точност: “През 1993 се омъжих в гр. Банско.” Следва разяснение, което се отнася до съпруга ѝ: “Съпругът ми е от гр. Пазарджик и по народност е ром.” За да поясни и да не даде повод за двусмислие, тя изпитва необходимост да уточни причините за брака си с ром: “За него се омъжих по

любов.” И тук обаче, в територията на личния си живот, тя обговаря фактите доста дискретно и отново следва схемата на служебната автобиография (майчинство, работа).

От този момент насетне започва непоследователна употреба на кратките форми на личните местоимения и неочаквано прескачане от ед. в мн. ч. Непоследователността при избора на тези употреби се наблюдава до края на разказа. Става въпрос за информация, отнасяща се до двамата партньори, но въпреки това говорещата преминава и към форми в ед. ч. („след раждането на дъщеря ми”, „не се решихме”, „осемгодишната ни дъщеря”, „семейството ни”, дъщеря ми Елена” и т.н.). Скачането от една на друга форма издава нейното колебание и притеснението ѝ за онова, което ще каже.

В разказа си Нина се връща съвсем неочаквано към характера на мъжа си: “Съпругът ми е много добър, спокоен и уравновесен човек”, като значително по-подробно дава информация за отношенията им в семейното пространство. Логическо продължение на тази тема е обговарянето и на обстоятелството, че той е ром: “Тъй като мъжът ми е ром, аз много се притеснявах в началото как ще бъде приет той от моите близки и приятели.” След това изказване се очаква да бъде споменато наличието (или не) на конфликт, но говорещата се оттегля за момент от тази тема и най-напред констатира: “Досега всички приемат съпруга ми или поне така изглежда.” Тази част от изказването вече кара слушателя да се замисли и да не приема категоричната истинност на казаното. Самата говореща все пак повдига отношението на близките ѝ към този брак като проблем, въпреки че отново се връща към вече споделеното: “Отнасят се човешки към него.” Следва повторение на израза за характера на мъжа ѝ: „Той също е много добър по характер...”, което звучи като един вид защита. А спрямо стегнатия изказ на цялостното изказване подобни дублирания са още по-очевидни и показателни. Освен това наблягането именно върху добрината, върху характера на съпруга ѝ може да се мисли като компенсация на факта, че е ром, като вид застраховка. Важното в случая, както и в предния разказ, е, че никъде не се споменава името на съпруга, разказът се ограничава с определения като *съпругът ми* и *мъжът ми*.

Едва след тези изказвания Нина пристъпва към конкретна информация за реакцията на собственото си семейство и на приятелите си: “В самото начало семейството

ми не одобряваше *моя* брак (отново ед. ч. на мест.). Имаше много скандали, но с времето се примириха и го приеха като мой съпруг и баща на детето ми.” От казаното става ясно, че семейството ѝ не само че не е одобрявало брака ѝ, но се е противило вероятно доста дълго време. Тя обаче отново избягва обстояния разказ и се ограничава само с кратко поднесена информация.

Единственото притеснение, което има, Нина споделя в самия край на разказа: “Как дъщеря *ми*, когато порасне, ще приеме баща си и неговия произход” (отново употреба на ед. ч.). До момента това обстоятелство по никакъв повод не е засягано. “Да не ни обвинява за смесения ни брак, тъй като неуважението на едно дете е много страшно за един родител.” Обяснявайки подробно за дъщеря си и за любовта си към нея, Нина заключава: “Дъщеря ми е най-важното нещо в живота ми.”

Колебанията, страховете и мотивите на Нина ясно изпъкват в начина, по който представя своя съпруг – дублиране на информацията за добрината му, подробно предаване (в сравнение с другите теми, включени в разказа) на информацията за разбирателството помежду им и за отношенията в семейството им, неназоваване на името му, двукратно споменаване на неговата етническа принадлежност, непоследователна употреба на *ми/ни, ед./мн. ч.* и едва накрая експлицитно заявените страхове.

Аз самият като различен

Ако анализирани по-горе интервюта са насочени към възприятието и обговарянето на *другостта* и на *другия* до себе си, следващите три интервюта представляват страната на *различните*. Тук интересът се насочва към начина, по който те се представят, мислят и усещат себе си. Важно в случая е как се самоидентифицират.

Първият разказ, който би се отнесъл към экс-центрираните автобиографии ([Колева 2002: 11](#)), е на Донка. След излагането на конкретните факти около произхода си съвсем логично тя споменава важното обстоятелство за етническата си принадлежност. Чувствайки се различна, тя счита за нужно още в самото начало да заяви своя ромски произход, а след това и да уточни, че не се срамува от него: „Родена съм на 6 февруари 1952 година и съм от ромски произход, т.е. циганка съм, от което не се срамувам.” Това е

единственото място, където тя отбелязва и проблематизира своя произход. Никъде по-нататък в нейната история не присъства каквато и да било идентификация. Дори и самата дума *циганин* се споменава по друг повод само веднъж: „...че изневерявам с друг циганин на мъжа си.“ Приведеният цитат е важен, тъй като това е единственото място, в което се разбира, че мъжът ѝ не е ром, въпреки че тя гласно никъде и по никакъв повод не го заявява.

Следва много подробен разказ за омъжването и за времето по време и след брака. Всичко е детайлизирано до крайност. Предадени са и такива подробности, които сами по себе си не са необходими. Те обаче са значими за разказващата и затова тя отделя толкова много внимание именно върху тях. Този разказ много ясно демонстрира как едно събитие (раздялата с мъжа ѝ) и последвалото го състояние (болест и страдание) са до такава степен важни, че се оказват отправна точка на всеки следващ етап от живота ѝ. Затова и всички последвали го събития и факти се обвързват с него и тръгват единствено от него. Именно болка прозира от целия разказ и тя е толкова силна, че всяка една случка или ситуация бива задължително пречупена през нея. Глаголите, които се отнасят до състоянието и чувствата на Донка, са в сегашно време (измъчвам, гледам, разстройвам, срещам, обичам). Говорещата е вгълбена до такава степен в собствената си история, в личните си преживявания и перипетии, че пренебрегваа и изключва всякакъв тип етническо самоопределяне. Може би тази интимност предполага тоталното отсъствие на идентифициране по какъвто и да било начин. А в избраната в случая разказвателна матрица то няма и място.

Подобно на интервюто на Донка, и интервюто на Янко още в самото начало започва с изтъкване на ромския му произход. Нормално и съвсем логично е в подобна ситуация още в самото начало да се засегне тази тема: чувствайки се различен от своя събеседник, разказващият изпитва необходимост да започне своя разказ именно с пункта на различието, тъй като той не е маловажен както за говорещия, така и за слушащия. В случая обаче говорещият набляга върху следния факт: “В Банско хората са много добри, милостиви и гостоприемни и това особено важи за нас, циганите.” Освен че засяга народопсихологията на хората в Банско, той засилва и наличието на тези качества при

циганите от Банско. Това се постига чрез употребата на наречието за начин *особено*, с което говорещият се опитва да наблегне именно върху този факт.

Толкова изтъквано и нееднократно заявявано етническо идентифициране се наблюдава единствено в това интервю. (Не в такава степен подобно себеусещане има и в разказа на Исай, но в него то се среща в точно определени пунктове, в разсъжденията върху точно определени проблеми). Освен това говорещият се идентифицира с групата един път чрез личното местоимение мн. ч. *нас* и веднага след това чрез уточняване за кои *нас* става въпрос. Стремешът е да бъде съвсем ясен и точен в изказаното убеждение, но и да наблегне върху значимостта, която влага в тези свои изказвания. Затова и той се оповава на мнението на всички в града като достатъчна гаранция за отношението към циганите: “Който и човек от Банско да попитате, ще ви каже, че *ние, циганите тук*, се различаваме от другите цигани в България. “Отново се среща идентифициране чрез местоименна форма *ние* и отново тя бива пояснена.

В целия разказ Янко говори в 1 л. мн. ч. там, където казаното се отнася до цялата група, като тази идентификация с групата е много силно застъпена и проблематизирана, дори натяквана. За да убеди своя слушател в правотата си, говорещият обсъжда разликата с другите цигани: “Главната разлика е в това, че тук циганите не крадат и не злоупотребяват с добрината на хората в градчето.”

Излагайки подробно своите аргументи, говорещият счита темата за ромския си произход вече за изчерпана и пристъпва към същностния разказ за своя собствен живот. По-нататък обаче, когато някаква ситуация или етап от живота му може да се обвърже с ромския му произход, той отново се връща към нея. В този пункт е и разликата с интервюто на Донка, която само с едно встъпително изречение представя своя произход и по-нататък тотално го изключва от разказа си. В разказа на Янко всеки един етап от живота му е пречупен през призмата на етническата идентификация, която винаги е експлицитно заявена.

Янко подробно разказва за братята и сестрите си. Подрежда ги по реда на омъжването им и счита за необходимо да споменава и етническия произход на съпрузите: “...поне намери хубав мъж. Той се казва Ангел, и той е от ромски произход.” Съвсем логично е да има такова пояснение, защото то е важно както за говорещия, така и за

семейството му, а също и за цялата група, не на последно място, разбира се, и за интервюиращия.

Единствено в това интервю са споделени различни трудности, породени от етническата принадлежност на интервюирания. В останалите истории този пункт отсъства. В рубриката за образованието Янко дава информация за отношението на учениците към него: „В началото ми беше много трудно, защото много деца ми се подиграваха, други ме отбягваха. Така ме караха да се чувствам различен, че не съм като тях, защото кожата ми е по-тъмна от тяхната.“ Той разказва и за отношението на учител, когото назовава и с двете му имена: „Имахме и един учител, когото много мразех. Той се казваше Петър Спасев. Той се държеше много жестоко с мен и много пъти ме е бил, без да има причина...“ Следва много подробен анализ за запознаването, проблемите и последвалото оженване за циганка от турски произход. С най-малките детайли са предадени всички трудности, предизвикани от родителите, от различната вяра и пр. Тази тема е най-подробно изложената в целия разказ, което недвусмислено показва нейната значимост и проблематичност.

От всички анализирани разкази сблъсъкът поради смесен брак никъде не е обсъждан, да не говорим в толкова подробен вид. В разказа на Нина има няколко лаконични изказвания, които показват, че несъгласие, скандали и проблеми е имало, но тя отказва да ги обсъжда и да мотивира своя избор. В останалите разкази този проблем не е включен в разказната схема.

И разказът на Исай, подобно на предишните, започва с кратко представяне: “Казвам се Исай Стоянов Йосифов. Роден съм през 1972 в град Перник, квартал Куциян.” Интересното тук е, че вместо гласно да заяви етническата си принадлежност, както беше в анализираните по-горе интервюта, този разказвач я заявява индиректно, позовавайки се единствено на знанието за квартала, в който е роден. Малко по-късно също само споменава квартала, но вече пояснява: “Живял съм сравнително добре, мога да се похваля, въпреки че Куциян е гето. То се знае в България, вече е известно.”

Фактическите данни за живота са дадени стъстено и доста сбито. Единствено в този разказ се обръща внимание на празниците и на обичайни традиционни практики, като

говорещият счита за нужно да поясни и желанието си да разкаже за тях: “Да разкажа нещо и за празниците, които по онова време предимно ние празнувахме.” За пръв път именно тук се появява форма *ние*, т.е. говорещият се идентифицира с всички празнували Гергьовден в случая. Тук идентификацията е по-скоро с рода, отколкото с цялата група: “Събираме се най-близките роднини... Хубавото е, че в нашия род 80% са музиканти и сме си правили страшни купони.”

Два пъти вече много плавно и постепенно засегнал темата за ромите и за своята обвързаност с тях – най-напред само чрез споменаване на *квартала* (3 пъти), а след това чрез употребата на *първолични форми*: *нас* (традицията) и *ние* (идваме от Индия), – разказвачът стига, обговаряйки самия език, до думата *цигани* (тя вече гласно се заявява няколко пъти при разказа за неговото дете), за да достигне до кулминационния момент на афектирано обговаряне на проблема *българи/роми*. При така създадената ситуация той вече спокойно поднася и своето мнение по въпроси, типични и важни за ромите.

Тук няма гласно идентифициране, но в потока на разказване, преминавайки през различни етапи, то се случва по много интересен начин. Само-идентифицирането става постепенно и до края на разказа не е демонстративно заявено както в разказа на Янко. Тук изпъкват различни механизми, издаващи етническа идентификация при обговарянето на различни случки и етапи от живота на разказващия. Във всеки момент бива намерена връзката между отделния индивид и общността с битоващите практики и модели на поведение. Преминаването на няколко места от частното към публичното показва, че културните норми се пречупват през личната позиция на разказващия и демонстрират желание да бъдат споделени.

За сметка на това потайно и индиректно издаване на собствената същност разказът доста пълно засяга настоящото положение на ромите: темата за образованието се докосва за кратко, докато опозицията *цигани/роми* е проблематизирана подробно и доста експресивно. И всичко това е погледнато не от лична перспектива, като лично преживяно, а през призмата на собствените убеждения.

Във вече коментираните интервюта никой не засяга и не проблематизира по този начин темата за ромите и тяхното положение изобщо. Всички интервюирани заявяват своята етническа принадлежност (Янко, Донка), но по никакъв повод не обговарят

ситуацията на ромите и техните проблеми. Янко говори за своето лично преживяно, споделя своите проблеми, породени от ромския му произход, без да навлиза в генерализиране на проблема *роми/българи*. Той се интересува и се ръководи единствено от своя личен сблъсък и не прави обобщения и общоизвестни констатации за положението на ромското население. Исай обаче достига дори и до темата за самата дума *ром* и много ясно изказва гневното си отношение: “ Аз, на мен ми е малко трудно да казвам роми, аз съм малко скаран с новостите... Искат да го направят в целия свят роми, роми, роми, но цял живот съм убеждаван, че съм циганин и сега изведнъж станах ром.” Многократното повтаряне на думата издава афектираността на разказвача от проблематизирането на тази тема. От друга страна то показва неговата убеденост във важността на казаното за онзи, който слуша разказа. Целта в крайна сметка е говорещият да убеди своя събеседник в онова, което разказва. Именно затова той несъзнателно прибегва до експресивния метод на повторението, което засилва ефективността на общуването. И съвсем директно заявява: “Пак казвам, циганин не трябва да звучи за никой обидно, че е такъв.” Едва накрая обаче говорещият гласно заявява позицията си: “...защото не мога да докажа, че съм друг, и да мога, не искам. Не се срамувам от това, че съм такъв и възпитавам така и децата си и всички останали, да не се срамуват от това, че са роми.” Въпреки негодуването относно самата дума, тя влиза в употреба в по-нататъшния разказ, и то не с ирония.

Този разказ ясно показва как промяната в настроението влияе върху начина на говорене – засилената експресивност, лексиката, която използва, начинът на изказване ясно демонстрират неговото отношение. Затова именно в този участък от разказа се включват и всички разговорни маркери. Колкото по-болна, проблематична и по някакъв начин емоционално натоварена е дадена тема, толкова повече разговорни маркери влизат в употреба. Именно на тези места се натрупват различни езикови елементи от съвсем различни езикови равнища. И този факт пролича при анализа на всички интервюта.

Устните биографии не са просто допълнение към традиционната история, компенсиращо липсата на други по-обективни източници. Те са не само данни, но и гледни точки, позиции, формирани от категории като възраст, пол, социално положение, културна среда и индивидуалност на интервюираните. Културните обусловености,

обществената ситуация и нагласа предопределят избора на разказвателната перспектива, набора от теми, поднесени по разнообразен и специфичен начин, различните форми на интерпретиране на етническата принадлежност и самоидентифицирането. Приведените езикови феномени автоматично се включват, без да се съзнават от говорещия, в значимите за него случки и ситуации, за които разказва.

Цитирана литература

Колева, Д. 2002. *Биография и нормалност*. София, ЛИК.

Пашова, А. 2004. *Смесените бракове – модел за етническа и религиозна толерантност (автобиографии и изследвания)*. София, СемаРШ.